

ERDÉLYI MUZEUM

AZ ERD. MUZEUM EGYLET TÖRT. SZAKOSZTÁLYÁNAK KÖZLÖNYE.

SZERKESZTI

FINÁLY HENRIK,

M. K. EGYET. TANÁR, A MUZ. EGYL. TITKÁRA, A M. TUD. AKAD. L. T.

Megjelen havonként.

Február 1.

Ára évenként 1 frt 15 kr.

Tartalom: Az angolos irány politikai irodalmunkban a mult század végén. Közli dr. Concha Győző. — Báthori Endre bibornok-fejedelem megöletése és annak előzményei. Irta: dr. Nemes Elek. (Folyt. és vége.) — Sophocles a magyar irodalomban. Közli: Szamosi János.

Az angolos irány politikai irodalmunkban a mult század végén.

Közli: dr. Concha Győző.

Napjainkig tartja magát a hit az angol és a magyar alkotmány rokonságában, s csak nem rég, 1872-ben is egy tekintélyes, hazánkat alaposan ismerő külföldi tudós Sayous Edouard Hist. des Hongrois et de leur littérature politique című művében ismételve állítja, hogy a magyar alkotmány az angolhoz hasonlít, persze ő is csak oly külső hasonlatosságot tudva kimutatni, mint 'a minőbe nálunk azok kapaszkodni szoktak, a kik e hitet vallják, mert abban csalódik, hogy ez összehasonlítás pourra étonner même les Hongrois qui en sont l'objet. „La Hongrie comme l'Angleterre, est royaliste, aristocratique, libérale. Il y a des republicains hongrois, mais ce parti est récent et il n'a certes pas la majorité. Le couronnement du souverain ne se fait nulle part comme dans l'abbaye de Westminster et sur la colline royale du Danube, au milieu d'un pareil enthousiasme de loyauté. L'attachement aux coutumes anciennes est très fort chez les deux peuples et si la grande charte est de 1215 la bulle d'or qui fixe la constitution hongroise est de 1222.

Csupa külső jelei a hasonlatosságnak! A nemzeti egység hiánya nálunk, annak erőteljessége, az egész világot átfogó ereje az angoloknál, alkotmányunk negativ szabadsága, s az angolokénak gyümölcsöző hatalma kirívó ellentétet képeznek. Mi nemzeti létünkért, a pusztá életért küzdünk, azok számos nemzetét tartják kezükben, mi 48-ban emelkedünk a Széchenyi által polgári létnek mondott színvonalra a kiváltságok világából, Anglia századok óta nem csak a politikai ép ugy a társadalmi, az egyéni szabadság hazája, nekünk ma is alig van polgári középosztályunk, Angliának ez alkotja erejét; de mit folytassam a

külső hasonlóság daczára a legnagyobb belső idegenséget igazoló tények előszámlálását,

A kik a magyar-angol rokonságot állítják, még mindig adósok a bizonyítással, így én a ki azt tagadom elég ha tagadásra szorítkozom, s várom a czáfolandó érveket, bizonyítékokat.

Történt irodalmunkban erre már kísérlet, de az sikerültnek nem mondható.

A nagy nemzeti, irodalmi újra-ébredés 1790-ben két ily önálló kísérletet mutat; az egyik Barits Adalbert előbb györi, később pesti egyetemi jogtanár ily czimű anonym értekezése: *Dissertatio statistica de potestate exsequente regis Angliae. 1790. h. n. 36. l.* melyhez függeléként van csatolva külön „homlok irással”: *Conspectus regiminis formae Regnorum Angliae et Hungariae.* Motto-ja *The king can do no wrong*; a másik, sokkal ismeretesebb, Aranka Györgytől való szintén 1790-ből ily czimmel: *Az Anglus és Magyar igazgatásnak egyben vetése.* Kolozsvárt 39. l., melyet minden irodalom történészünk említ, de tudtommal egyik sem méltat.

Barits dolgozata ösztönzi Arankát írásra, de annak nem tulajdonképi czimét idézi, hanem a függelékét, így csak jeles bibliografusunk Szinnyi József ritka feltaláló érzékének és szivességének köszönhetem, hogy anglophil irodalmunk első zsenéjére ráakadtam; a szerzőre nézve ugyan a vélemények eltérők, a Széchenyi könyvtár catalogusa Baritsnak tulajdonítja, s más oldalról is ő említettik mint szerző, a Töleki könyvtár lajstroma (2 köt. 159 l.) azonban azt mondja: *auctore prof. Zinner.*

De azért a két író lényegesen különbözik egymástól célra úgy mint felfogásra.

Arankának Baritson kívül még más ösztönzője is van, ez egy lengyel fő ur, ki a 18. száz elején a magyar nemzet védelmére kel ily czimű érdekes, ritka eleganciával kiállított munkában *„Lettre d'un ministre de la Pologne à un Seigneur de l'empire sur les Affaires de la Hongrie. 184 l. è. n. de 1710 utáni időkből.*

A mint ezen névtelen író a magyar alkotmány alapjára állva, a magyar függetlenségi harcok jogszerűségét vitatja, s a magyar alkotmány ész- és jogszerűségét Grotiusból törekszik igazolni, ki szerint a főuralom lehet megosztott s nem székel egyedül a fejedelemben, úgy akarja Aranka is a németeket s az elnémetesedett magyarokat meggyőzni, hogy a magyarok magatartását ne a német absolutisticus és patrimonialis királyság szempontjából ítéljék meg, hanem álljanak a magyar alkotmány alapjára s ne hogy azt lehessen ellenvetni, hogy ily alkotmány az európai népek felfogásával ellenkező, lehetetlen, bizonyítani törekszik, hogy az testvér párja az angolnak.

Barits czélja nem ily kifejezett, de a sorok közül ugyanez olvasható ki.

Ámbár Barits dolgozatát nem csak a prioritás illeti meg, de Arankáét értékben is hasonlíthatatlanul felülmulja, még is utóbbinak sokkal nagyobb hatása van; Szrógh Sámuel ügyvéd és buzgó hazafi, ki magyar jogi műszavak s tiszti irály megalakotásán is fáradozik, németre fordítja, e jellemző mottoval: a kinek hol fáj ott tapogatja, s a mi még feltünőbb Schlötzer 1791-ki Staatsanzeigenjében 14 oldalon kimerítőleg foglalkoznak vele s noha más czim alatt említik és csak kéziratban forgónak állítják, tényleg Aranka művéről van szó.

A ki Aranka művét a Staatsanzeigenben ismerteti, szerzője az anonym magyar ellenes munkának is mely ily czim alatt: *Grosse Wahrheiten und Beweise in einem kleinem Auszuge aus der ungarischen Geschichte. Frankfurt und Leipzig. 1792. 232 lapon* megjelent s melybe a fennebbi recensio szintén fel van véve.

E munka, mely közbevetőleg szólva azért is nevezetes, hogy először használja az osztrák-magyar kitételt, kérve Arankától, midőn ez felkiált, Isten őrizze! hogy osztrák alattvaló legyen, valjon inkább akar-e török mint osztrák-magyar alattvaló lenni; — a legnagyobb szenvedélyességgel és elfogultsággal ír a magyarok ázsiai vadságáról, rossz alkotmányáról, hűtlenségükről ki rályaik iránt, a mohácsi vészig terjedő történetükről.

Ezenkívül is foglalkoztatja Aranka dolgozata a németeket közjogi irodalmukban, csak hogy az illető munkákat megszerzem eddigelé nem sikerült.

De lássuk az angol magyar rokonság apostolait.

Barits korának államtudományi színvonalán áll s elég helyesen írja le a király állását az angol alkotmányban, a mivel nem azt akarjuk mondani, mintha azon tisztaságban állna az előtte, a milyenben ma nap látjuk; Montesquieu, Blackstone és de Lolme felfogását követi, kik kortársaikat, sőt a későbbi nemzedékeket is oly erősen befolyásolták.

Montesquieu felfogása volt különösen elterjedve hazánkban is s jellemző, hogy Török Zsigmond 20 arany pályadíjat tűz ki 1790-ben (L. Schlötzer Staatsanzeigen XIV. köt) a ki Montesquieu *Esprit des Lois*-ját magyarra fordítja.

Fejtegetéseinek veleje, melylyel az angol végrehajtó azaz a királyi hatalmat jellemzi, abból áll, hogy az angol királyi hatalom nagyobbnak látszik, mint a milyennel valaha akármely isteni és emberi törvények alól felmentett uralkodó birt, de a hatalom gyakorlásának eszközeire nézve a nemzet akaratától függvén, olyan mint egy gigászi test, mely maga erejéből moz-

dulni nem tud, vagy mint egy pompás hajó melytől a parlament a vizet tetszés szerint elvonhatja, vitorláit bevonhatja vagy ki-göngyölheti.

Ime a rokonság a magyar alkotmánygyal. A magyar fel-fogás is a királyt szentnek, hatalmasnak tartja, de mégis olyanak, a ki csak a nemzet hozzájárulásával cselekedhetik; mint Barits mondja Verböczy nyomán: jóllehet a magyar nép egyetemét illető hatalom a királyra ruházott, de úgy hogy azt korlátla-nul, főkép az isteni és természeti jogra vonatkozólag ne hasz-nálja a nemzet megkérdezése nélkül; ez a törvények általános iránya, ez a nemzet követelése; de a részletek, a tények egé-szen mást mutatnak; az angol király az évi adók, az évi kato-na megszavazás nélkül csakugyan nem mozoghat, a magyar ki-rály igen hosszú időig ellehet, van állandó serege, vannak a subsidiumokon kívül más jövedelmi forrásai.

Az angol király nevez ki — folytatja B. — minden hiva-talra, méltóságra; a magyar is, a nádor, a koronaörök és a megyei tisztviselők kivételével, mert a megyében a főispánt illeti a „denominatio sive candidatio.“

A magyar és az angol megye nagy különbségei ignorál-tatnak, a magyar nádornak mind ez ideig meg nem fejtett, sa-játságos állása, viszont a budget, az évi számadás angol praxi-sa az ország jövedelmei tekintetében, bár utóbbit élenken ki-emeli B., az összehasonlításnál mellőztetnek s kész a rokonság.

Különösen tárgyalja a ministeri felelősség elvét, annak érvényesítési módjait, a király s ministerium jogi viszonyát, s végül azt találja, hogy a király tanácsosai nálunk is felelnek az országgyűlésnek s ez által elítélhetők, elfeledve hozzá tenni, hogy e felelősség csak a corpus jurisban van meg, de nem az életben, mert ott a király magyar tanácsosai nem csak nem felelősek, de az ország kormányzata nem is kizárólag magyar ministerek tanácsával gyakoroltatik.

Az országgyűlés két háza, az angol királyok koronázása és esküje a rokonság további jelei.

Csak két dologban emeli ki nyomatékkal az eltérést, az alsó ház alkotó elemeire s a hadüzenés és béke kötésre nézve; utóbbi tekintetben az angol király független a parlamenttől, a magyar nem, a minthogy tényleg a béke megkötésére a törökkel 1791-ben a magyar országgyűlés által utasítással ellátott követ, gr. Eszterházy Ferencz is küldetik; az elsőt illetőleg Magyaror-számban a nemnemeseknek nincsenek képviselői, míg Angliában az alkotmány és az emberiség jogainak nagy hasznára a na-gyobb helységek is küldenek követeket, megnyugtatólag azon-ban hozzá teszi, ne gondolja ám senki, hogy azért a paraszt az

ekeszarvától vagy a csizmadia kaptájától a parlamentbe választathatik, mert a megválasztás igen magas censushoz van kötve.

A ki oly lelkesedéssel ír mint Barits a képviselők szólás-szabadságáról, a törvény uralmáról, az incompatibilitásról, de főleg a jogegyenlőségről, az előtt a kirívó ellentétnek szükségkép fel kell tűnni.

Ugy az egyéni, mint a politikai szabadságot, így szól taglalata végén, biztosítja az angol alkotmány és pedig oly mértékben, hogy az által az angolra minden más nemzet előtt ismeretlen boldogság háramlik, megjegyezve, hogy e szabadság minden angollal vele született, és azt másként mint angol törvény szerint hozott birói ítélet által el nem vehetheti.

Quemadmodum enim Primogenitus Regis nascitur legitimus Regni haeres, ita quoque singuli homines in Anglia nascuntur lucemque primam aspiciunt ingenui et liberi.

Vagy szerző is nagyon érezte tán a különbségeket, de az olvasóra hagyta azok kitalálását? Valószínű, sőt talán az akkoriban már nagyon vitatott rokonságot akarta az imént kiemelt ellentétek által való értékére szállítani? A ki 1790-ben az insurrectionnak tarthatatlanságát úgy átlátja mint Barits és azt a svájci militialis rendszerrel véli helyettesíthetőnek, jó részt átlátta a rokonság nagy távolságát is a két alkotmány között.

Az első kísérlet minden esetre inkább a rokonság ellen mint mellette tanuskodik.

Aranka egészen más alapon törekszik a rokonságot bizonyítani, s a magyar alkotmány sajátosság jellegét a német felfogással szemben, melybe már a főurak is belé esnek, tisztázn.

Ámbár, jelenleg hazafiának lenni, így ír 1790-ben, módívá vált, még is az ország főrendeinek sincs kellő tájékozottsága alkotmányukról.

„Europában a göttingai nagy tudomány professoroktól a bécsi írókig a magyar korona tartományait austriai tartományoknak nevezik, pedig Austria annyit bír Magyarországon mint a mennyi szőr tenyereden vagyon.“

A 18. százban Németországban kétségkívül még voltak hivei a középkori felfogásnak, hogy az egész ország földterületével, lakosaival a fejedelem patrimoniuma a dominium eminensnél fogva.

Omnia territoria, sine quibus superioritas non intelligitur, in patrimonium et proprietatem cesserunt cum omnibus iuribus regalibus atque ipsis adeo subditis et vasallis; lehet ily nézeteket is találni, mint oly fejedelmeket, a kik alattvalóikat eladják.

Azt hiszi Aranka a németek mind ilyen felfogásuak, azért ítélnék oly hamisan a magyar alkotmányról; de feledi Nagy Frigyes, M. Teréziát, Józsefet, kiknek uralkodása a patrimo-

nialitásból magasan kiemelkedik és nem ismeri a német irodalmat, mely épen legjobb íróiban ez álláspontot rég elhagyá.

Ezért a patrimonialitás ellen irányozva fegyvereit, kimutatja, hogy sem Magyarországon sem Angliában annak semmi ereje nincs, végül azonban az ország társadalmi szerkezetében, a földes ur és a jobbágy viszonyára nézve, melynek alkotmányi jelentőségéről nem is álmodik, maga is a legdurvább patrimonialitás harcosává válik.

„Az angol király nem földesura Angliának, egész Angliában egy talpalatnyi földje sincs, ha csak pénzen nem örökösített magának, ép úgy Magyarországon csak annyi tulajdona van a királyi családnak a mennyit pénzen vett, de azt is csak egy birja mint bármely más hazafi s a vérek azt a királyi családtól csakugy mint akárkitől mástól megkereshetik.“

„A magyar király csak tiszt ép ugy mint a főispán vagy városi bíró csak felségeőbb, de mint ezek ő sem földesur, az angol király sem földes ur, hanem csak fejedelem.“

„Ellenben Hannovera fejedelme, az austriai Értzherczeg egész országuknak tulajdonosai.“

„Mind a két országban a kik személyekre nézve szabadok, a fejedelemre nézve nem szabadok, mert — s itt látszik hogy esik vissza Aranka a patrimonialitásba — a tereh a földhöz van szabva és a ki azt lakja vagy használja annak ahoz képest a terhet is hordozni kell, a nagyobb urnak szintugy, mint a kisebbeknek, ugy mint a fejedelem szolgálainak és jobbágyainak.“

Az onus non inhaeret fundo-féle elvnek, a nemesi nem adózásnak érdekes igazolása! A mit Aranka egyik oldalon megtámad ugyanazt védi a másikon. A fejedelemnek, mint a közület fejének tulajdonát, patrimoniumát a magánosok javaira vagyis a magánjognak a közjog általi megsemmisítését, azok összezavarását helyesen szolgálai állapot jelének tekinti, de az állam, a közuralom fentartására szükséges adó ellen csak is a nemesi patrimoniummal, magánjoggal tud érvelni. A fejedelem mindenkinek javai felett birt pátrimonumánál fogva teszi magát urrá, alattvalóit szolgálkká, a nemes ember tulajdonánál fogva lesz souverain urrá, tulajdona művelői pedig szolgálkká.

Ez összefüggést, a magyar nemesség politikai szabadságának patrimonialitását nem látja azonban Aranka.

Ő csak azt látja, hogy az „austriai Értzherczeg és a Hannoverai fejedelem országát tetszés szerint szabhatja a milyen forma vágásra némelykor éretlen Tanácsosai akarják, eladhatja, cserélheti, ajándékozhatja szabadon; s ezt nagyon helytelennek találja, de nem azt — a mit ugyan törvény ellenére állít — hogy a nemes ember, ha a szükség ugy hozza magával a paraszt föld-

jét udvarához és majorságához foghatja és mindjárt nemes föld léssen és a nemes a terhet felvenni és hordozni nem tartozik.“

A patrimonialismus, a közuralomnak magánjogból származtatása elég erős Arankánál eddig is, de az úr és paraszt viszonyának jogi felfogásában éri el délpontját.

„Egy magyar nemes ember... mondja Aranka megkülönböztetett dolog a maga parasztjától, olyan megkülönböztetett, mint egy tulajdonos személy a maga tulajdonától. Ennek — már t. i. a parasztnak — mint maga tulajdonának minden boldogságán teljes tehetsége szerint igyekezni tartozik és nemes szívvvel igyekezik is, de hogy ő mellé, egy korona tagja mellé a maga parasztja egy rangba, egy szám alá tétessék, annál inkább, hogy ő maga az ő eredeti nemzeti méltóságától megfosztatván, arra az alacsony sorsra vettessék, melyre a természet és gondviselés az ő parasztját hívta és minden paraszt terheket véle együtt viseljen, ez a fennebb említett nagy és szörnyű igazságnak mása volna. A mit törvény szerint a hűtelenségnek vétkén kívül el nem veszthet, azt tőle egy tollvonással, egy nyüves okoskodással (értsd vitiosus syllogismus) elvenni! Ezt látszanak valamely rosz tanácsosok akarni. Mert azt mondották: egyik ember a társaságba olyan mint a másik. Mely a Mátyás király igazságánál is erőszakosabb igazság. A törvény és igazság olyan adás-vevés természetű dolog mint a pénz: hol miképen élnek vele — annyiba jár. A mi a Lajtán túl igazság az a Lajtán innen nem mindenkor igazság.“

Csodálhatjuk-e ha Aranka ez okoskodására a Staatsanzeigen recensora úgy itt, mint külön munkájában: Grosse Wahrheiten und Beweise in einem kleinem Auszuge aus d. ungarischen Geschichte így kiált fel: Erwache, nicht ein Horja, aber ein mächtiger und aufgeklärter Menschen Freund und treibe den Altmagyaren welcher nicht blos in Stille glaubt, sondern diese unmenschliche Meinung gar schriftlich von sich gibt, dass die Natur den Bürger und Bauer zu seiner niedrigen Stufe berufen habe, dass der Bauer des Edelmanns Eigenthum sei, für dessen Glückseligkeit er mit edlen Herzen wie für die seines ungarischen Ochsen sorgt, treibe den Asiater, der so wenig wie ein Osmaner für europäische Cultur empfänglich ist, nach Turfan zurück, wo er vor 900 Jahren grasete.

A német rencensensnek alapjában igaza van, a nemzeti irodalom körül érdemeket szerzett Aranka politikai elmélete brutalis, csak azokról a göttingai német tudósokról és fejedelmekről feledkezett el, s nem mondta meg hova kergettesenek, kik ha nem is mind a század végén, de annak első felében hasonló partimonialis nézeteket vallottak.

Szörgh érzi, hogy Aranka e helyei nagyon kirivók s

szelidíteni iparkodik, kiemelve, hogy a viszony az úr és jobbágy között azért ilyen, mert a törvények és régi szerződések szerint fennálló különbséget s a nemeseknek ebből folyó kiváltságát némelyek oly oktalanul megtámadták, holott maga Nagy Frigyes is, pedig a jobbágyok szabadtalanságát égbekiáltó igazságtalanságnak tartja, mert az ember nem azért jött a világra, hogy ember társa szolgája legyen, mégis e barbar állapotot pusztá jó akarattal megszüntethetőnek nem hiszi, mert a földmivelés az egyszerű való megszüntetéssel halálos csapást szenvedne.

De Aranka e patrimonialis nézeteinek minő összefüggése van az angol és magyar alkotmány rokonságával?

Láttuk, hogy Aranka szerint egy magyar nemes ember megkülönböztetett dolog a maga parasztjától, ép így „Angliában nagy és mind természet szerint való, mind törvényes különbség vagyon az Anglus és Irlandus, az amerikai és indiai tartományok és nemzetek, a fejeerek és szerencsétlen feketék között, ezek többet vagy kevesebbet mind törvényesen különböznek. Ki menné okos ember létére az angliai parlamentum eleibe azt ítéletre bocsátani, hogy ezek mind egy forma szabadságnak részesei, mivel hogy mind egy formán emberek?”

A magyar nemes és jobbágya, az angol gyarmatos és rab-szolgája, a keletindiai társaság s a hindu benszülöttek képezik a közös alapot, melyen a magyar angol rokonság felépül, kététség kívül mást is felhoz Aranka.

A personal unio, mely ekkor Anglia és Hannovera között fennáll, újabb analogiát szolgáltat; „Anglia királya mint a magyar örökös következesü, de nem anglus nemzetből való, csak úgy mint a magyar, de azért Hannovera és Anglia ép úgy külön ország mint Austria és Magyarország. A personal unióból kifolyólag állítja, hogy az austriai herczeg ellensége, nem ellensége szükségkép a magyaroknak, sőt lehet Austriának oly ellensége a ki Magyarországnak barátja, ugyan ilyen a viszony Anglia és Hannovera között.

„Angliában — mondja Aranka — a főhatalom felsége megvagyon osztva a király és az ország között. A király som új törvényt nem szabhat, sem a régit meg nem változtathatja, sem az igazgatás rendébe változást nem tehet — de az eféle eszébe sem jut mint nemes gondolkodásu urnak. (sic!) Sőt ugy tetszik, hogy a magyar nemzetnek még nagyobb a szabadsága mint az Anglusnak, annyiba, hogy a király mellett levő fő belső titoktanács a Magyaroknál nem csak a királytól, hanem az ország rendeivel együtt választatik a Nádor ispány személyébe.”

„Olyan országokban mint Anglia és Magyarország a közjó nem egy embernek képzelődése s papiroson levő boldogságok,

hanem az, hogy az Országba senki, se különös személy se társaság, se nemzet, egyik is, maga személyébe vagyonaiba vagy igazságaiba meg ne sértessék."

"Hannoverában, Austriában tulajdonképen szólva országrendei nincsenek. . . Annak a madárnak, mely Hazafunak neveztetik közöttük a neme sem terem és a jó uralkodó midőn a közönségest czélozza a jónak mértékét a nagyobb számtól veszi. Az a jó a mi főre számlálván nagyobb számon segít. . ."

"Ellenkezőleg Magyar- és Angolországának rendei szabadok. Akármely országos dologba nemcsak itélnek, hanem úgy is itélnek egyszersmind mint ország s magok tulajdon dolgába. Nem hogy úgy itélnének benne, mint a fejedelem dolgába, sőt a fejedelem a király maga is, ha jól akar benne itélni, nem úgy itél benne mint a magáéba, hanem mint ország dolgába." — Eddig Aranka.

Mind e fejtegetések csak azt bizonyítják, hogy az abszolút monarchia, bármily fenkölt, magasztos célú legyen is, a patrimonialitás látszatába esik, az uralom mintegy a fejedelem tulajdonát képezvén, míg a még oly patrimonialis elemekkel bíró, még oly aristokratikus, de alkotmányos ország az egyetemesnek, a közönségesnek, a szabadnak színében tűnik fel.

Miután Európában a mult század végén a legtöbb államnak abszolút monarchikus formája van, Lengyelország pedig valójában aristokratikus köztársaság, Svájc és Velence kétségtelenül ez, Anglia és Magyarország örökös következésű királyságaikkal maradnak fenn mint a többiekkel ellentettek, s így önkéntelenül mint egymással hasonlók. De a hasonlóság tulajdonkép csak abban van, hogy mind a kettő nem abszolút királyság, hanem szabad alkotmányú állam, miből azonban a rokonság következtetése merész, a mint ezt Baritsnál sokkal szembeötlőbben tanúsítja Aranka bizonyítási kísérlete.

De hazánknak e dicső, nagy korszaka, a 90-es évek eleje — azért dicsőitem oly igen, mert eléggé, úgy a mint és a mi által megérdemelte eddig azt hiszem nem tévők, mert a reá következett reactionnak sikerült dicsősége egy részét eltakarni — e nagy korszaknak angolos iránya e két munkával egyáltalán nincs kimerítve.

E néhány rövid év virágzó politikai irodalma, mely külterjedelmére, de különösen értékére nézve a következő három évtizedét nagyban felülmulja, minden lépten nyomon Angliával foglalkozik, lelkesedik érte, hasonlítja Magyarországgal, majd gáncsolja, sőt a hol nem is említi Anglia befolyása alatt áll, ez lebeg előtte mintegy öntudatlanul.

Hogy csak egy példát említsek, a mély gondolkozású, francia finomsággal és éllel író Batthyányi Alajos e bármely nem-

zet irodalmában számot tevő író bár sok helyt nagyon is a francia merev logika s nem az angol compromissionalis irány híve, nem az angol szellemtől influálva ír-e így? Summa itaque Principis praerogativa sit illa, ut nunquam mali alicuius per Populum suum insimulari possit; hinc quaecunque contra legis tenorem temere, sine recti pravique discrimine agerentur, non Principi sed illis, qui potestatis exequentis administri sunt, adscribenda veniunt; Principes enim nunquam Populis suis male consulere velle censendi sunt et personas ipsorum tam sacras esse decet ut nullae unquam Populorum suorum sugillationi aut cuiusunque demum tribunali humano, si etiam triplici redimitum sit Corona subijci possit.

Valóban az egész irodalomról el lehet mondani, a mit a magyar közönségről, egy ily czimű röpirat: Hungarns Aufklärung unserer Zeiten. Ein patriotischer Beitrag pro incremento bonae fidei unice salvificae. Erlau 1790. elmond, hogy franczösisch-englisirend, s a hirhedt magyarellenes munkának, Ninivének a részben igaza van, hogy jelenleg 1790-ben mindent angol és francia szellemben akarnak intézni

A kis röpirat, melyet a magyar anyák az ország gyűlésen egybegyűlt ország nagyjaihoz intéznek, az anglus dámákhoz hasonló jogokat követelve, fejükre olvassa a férfiaknak, hogy „minderkor hallánk azt önnön ajakitokból, hogy az Anglus mind természeti tulajdonságaira, mind országlásának rendtartására nézve legközelebb esett a magyarhoz “

A latinul és magyarul 1790-ben világot látott „II. József az eliseum mezején,“ hol anyjával, Nagy Frigyessel, Rákóczyval, Russóval, Voltairrel találkozik, az angliai rendtartás mellett tör lándzsát.

Pray György is Angolországért lelkesedik, mert ott a lelkiismeretnek oly nagy szabadsága vagon, ha igaz, hogy ő írta, a mint állittatik, a következő röpiratot: Declaratio sincera christiana et patriotica civis hungari catholici ad quaestionem an sic dicta apostasia inter delicta civilia sit referenda? Pestini 1790.

„A XIX. százban élt igaz magyar hazafinak öröm órái,“ 1790-ből, röpirat irodalmunk e gyöngye, az Anglust említi először azon nemzetek között, mely „az időknék változásával becsúsztott egyenetlenséget lakos társai közül nemes meggondolás után kiirtotta és minden rendet az Egyenlőségnek öléhez mérven arra az Egyenlőségre visszaállított, melyben a Mezei munkás a Polgárt, a polgár a Nemest, a Nemes a Bárót és Grófot jóságos és nemes cselekedetei számához képest tartja magánál Elsőbbnek.“

Boronkay József ily czimű röpiratában: Declaratio circa quaestionem an Articulus in negotio Religionis . . . in publi-

cam legem referri valeat. Posoni 1791. így szól: Ha a protestans urak folytán Angliát hozzák fel példának, legyen hát a vallás dolgában is az! De ad-é Anglia a római katolicusoknak ily törvényt? Távol legyen! Angliában mégcsak gondolni sem mertek volna a katolicusok ily törvényre, annál kevésbé ilyet követelni, és mi ez apostoli és marianus országban adjunk nekik ilyet?

A történeti mint politikai tudománya által magasan ki emelkedő Hajnóczy sokat foglalkozik Angliával, de nem egyszerű bámulója, s nagy örömmre szolgál, hogy épen reá hivatkozhatom, ki több helyt, így midőn De Comitibus publicis című remek művében a főrendű házról szól, az angol és a magyar intézmények különbségét vitatja.

Van e korszaknak egy hirhedt munkája, a Polit. kirchliches Manchhermaeon, melynek véleményével egyezni, kevésbé látszik hizelgőnek, mert ez is az angol-magyar rokonságot tagadja, de a Manchhermaeon csak is a nemzet hibáit kérlelhetetlenül ostorozó, sok helyt igaztalan támadásaiért említették, más irányban mély és alapos felfogását ellenben teljesen elfeledték; különben is nem nézetem igazolásáról van szó, hanem az irodalom feltüntetéséről.

Ha vannak a kik Angliáért lelkesülnek, annak és Magyarországnak alkotmányát rokonnak mondják, vannak ismét a kik ezt tagadják, sőt vannak Angliának ócsárlói is.

Alexovics, a pesti egyetem nagyhirű hitszónoka, a Könyvek szabados olvasásáról irt munkájában mondja, „a kik az országok boldogságáról s virágzásáról beszélnek, hogy a katolika Religiót irigységesen kisebbsíték, csak Angliát, csak Londont pattogják, csak az ő pénzeket s az ő tudományukat csudáltatják. Ezeknek fellehet hozni Ábrahám Le Moine itéletét London feslettségéről, romlottságáról, minek oka a könyvek szabados olvasása; az egész világ összes nyomdáiból nem jött ki annyi könyv a Deisták érdekében, mint az angolok szerencsétlen műhelyéből.“

De legkedvezőtlenebb Angliát illetőleg Martinovicsnak Latkovics által fordított Oratio ad proceres-e, mely „Anglia királya és országának mostani voltában levő, politikus két nemből álló bitang kores létét a méltóságos rendektől eredezteti.“

Végül Batthyányi Alajossal zárhatjuk be szemlénket, a ki felelve az Irrthümer in den Begriffen der meisten Hungarn von der Staatsverfassung ihres Landes című munkára, ily cím alatt Tausend und ein Irrthum des Verfassers der ung. Irrthümer azt mondja: Tévedés hogy a magyarok szabadságukat az angolokéval összehasonlítani akarták volna, mert igen fontos kérdés

marad, valjon a két alkotmány közül melyik czélszerűbb az egésznek fentartására. Az az egy közös mind a kettővel, hogy királyaik nem absolut monarchák, és hogy más szabadságot, de más engedelmisséget sem ismernek, mint a mely a törvényeken alapszik.

Az utóbbit én is elfogadom s ezzel be is zárhatom az angol-magyar rokonság irodalma első pházisát hazánkban.

Báthori Endre bibornok-fejedelem megöletése és annak előzményei.

Irta: dr. Nemes Elek.

(Vége.)

Mihály nagyon szívélyesen fogadta Sennyeit, megütődött a vádak hallatára. Ő nagy hálával tartozik a Báthoriaknak — mondá, s nagyra becsüli a bibornok védelmét és barátságát. Megesküdött neki, de ha meg nem esküdött volna is, országa és családja minden érdeke az Erdélylyel való jó egyetértésre utalja. Ő szerencsétlen, mert a fejedelmet gyanakodik reá; e gyanut okvetlenül el akarja enyésztetni, s azt hiszi, hogy sikerül is, ha nejét a szép Florikát és fiát a kis Petráskot mint kezeseket a fejedelemhez küldi. Csak arra kéri Endrét, hogy küldje el testvérét, Istvánt a verestoronyi szoroshoz, hogy őket átvegye. S végül beszédét a következő izetlen esküvel végezte be: „hogya valamit forral Erdély ellen, oda juttassa a sors, hogy neje husát egye, fia véréig igya.“ Sennyei egy politikai elvet vallott Kornissal, s így fel lehet tennünk, hogy a fejedelem megnyugtatóására mindent megtett követi jelentésében. Támogatta természetesen Kornis is, mondván: „elhagyja, hogy a bórét lenyuzzák, ha Mihály megszegi a hűséget“.

Igy azután a különben is túl hiszékeny fejedelem teljesen megnyugodott, s édes meglepéssel szemlélte, hogy ügyei — az ő hite szerint — megnyugtató stadiumba jutottak. Még csak kételye sem volt, hogy mind ez ámitás, árulás lehet. A többek közt egy hű embere, Béli János, haza jött Hava-alföldéről, s jelentette, hogy a vajda rohamosan folytatja hadikészületeit, — és nemsokára indul ellene, „Ne higgye János uram kegyelmed; hiszen most jött Sennyei Pongrácz onnét, azt mondja hogy szíveddel vagy hozzánk a vajda“ — felelte önelégülten a bibornok.¹⁾ Ebben a napokban fejezte be Endre a prágai ud-

¹⁾ Eszterházi-gyűjtemény 217. l.